

УДК 330.1
JEL: A10; A19; B30; B41
DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-7-6-14>

ДО ІСТОРІЇ ТА ЗМІСТОВНОЇ ГНОСЕОЛОГІЇ КАТЕГОРІЙ «КАПІТАЛІЗМ», «ЛІБЕРАЛІЗМ», «ЛІБЕРТАРІАНСТВО»

©2023 **МОРОЗ О. В., ЛОГОША Р. В., СЕМЦОВ В. М., КРИЧКОВСЬКИЙ В. Ю., ВАКАР Т. В.**

УДК 330.1
JEL: A10; A19; B30; B41

Мороз О. В., Логоша Р. В., Семцов В. М., Кричковський В. Ю., Вакар Т. В. До історії та змістовної гносеології категорій «капіталізм», «лібералізм», «лібертаріанство»

Метою статті є здійснення коректної інтерпретації зазначених понять як категорій відповідних теорій з урахуванням історії їхнього виникнення, діалектики змісту та значення для соціального прогресу. У статті наведено авторський підхід до методології (логіки пізнання) тієї частини економічної теорії, яка історично пов'язана із парадигмою, ідеологією, доктринами капіталізму, а також історичною динамікою процесів становлення економічних основ сучасної постіндустріальної цивілізації з точки зору цієї теорії. При цьому така економічна теорія досліджена на основі понять і категорій «економічний лібералізм», «капіталізм», «лібералізм» і «лібертаріанство». Ідентифіковано ключові положення відповідних теоретичних постулатів та їх суспільне трактування, а також наслідки суспільного розвитку при цьому. Використання зазначеного дозволяє чітко визначити функціональні фактори (джерела) та індикатори прогресу й ефективності моделей розвитку в контексті основних історично відомих економічних теорій. Обґрунтовано, що на цій основі управління розвитком правомірно розглядати через маніпулювання сукупністю показників і обмежень у межах окремої інженерної по суті задачі, доцільність якої визначається через динаміку приросту ефектів розвитку згідно з лібертаріанською моделлю. Зроблено висновок, що сучасне суспільство може бути визначено як цивілізація, де фактор економічної свободи отримав історично найбільшій реалізації. Більше того, майбутній прогрес обумовлений тим, наскільки економічний лібералізм у подальшому може бути поглиблений. І, відповідно, регрес зумовлений тим, наскільки вдасться обмежити економічний лібералізм шляхом безлічі формально існуючих альтернативних концептів, сутність яких зводиться до ідей регулятивності та загравання з масами. Подібна дилема розвитку є головним трендом можливих сценаріїв.

Ключові слова: економіка, теорія, капіталізм, лібералізм, лібертаріанство, розвиток.

Табл.: 4. **Бібл.:** 15.

Мороз Олег Васильович – доктор економічних наук, професор, фахівець по зв'язках із громадськістю (м. Вінниця, Україна)
E-mail: ovmoroz@ukr.net

Логоша Роман Васильович – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри аграрного менеджменту та маркетингу, Вінницький національний аграрний університет (вул. Сонячна, 3, Вінниця, 21008, Україна)

E-mail: Lrv@vsau.vin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6462-5083>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1013277>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57213193418>

Семцов Володимир Михайлович – доктор економічних наук, доцент, професор Львівського університету бізнесу та права (вул. Кульпарківська, 99, Львів, 79021, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8981-8850>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/H-4355-2017>

Кричковський Вадим Юрійович – доктор філософії (Агрономія), директор ТОВ «Органік-Д» (вул. Жовтнева, 118, с. Сутиски, Вінницька обл., 23320, Україна)

E-mail: organik.d.ltd@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4415-0708>

Вакар Тетяна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри філософії та суспільних наук, Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова (вул. Пирогова, 56, Вінниця, 21018, Україна)

E-mail: tatyana_82@digmir.net

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9215-9816>

UDC 330.1
JEL: A10; A19; B30; B41

Moroz O. V., Lohosha R. V., Semtsov V. M., Krychkovskiy V. Yu., Vakar T. V. In Regard to the History and Substantive Epistemology of the Categories of «Capitalism», «Liberalism», «Libertarianism»

The article is aimed at implementing the correct interpretation of the specified concepts as categories of relevant theories, taking into account the history of their origin, dialectics of content and significance for social progress. The article presents the authors' approach to the methodology (logic of cognition) of the part of economic theory, which is historically connected with the paradigm, ideology, doctrines of capitalism, as well as the historical dynamics of the processes of formation of the economic foundations of modern post-industrial civilization from the point of view of this theory. At this, such an economic theory is studied on the basis of the concepts and categories of «economic liberalism», «capitalism», «liberalism» and «libertarianism». The key provisions of the relevant theoretical postulates and their social interpretation, together with the consequences of social development in this case, are identified. The use of this allows to clearly identify functional factors (sources) and indicators of progress and efficiency of development models in the context of the main historically known economic theories. It is substantiated that, on this basis, management of development can be justly considered through manipulation of a set of indicators and limitations within a separate, virtually an engineering task, the expediency of which is determined through the dynamics of growth of development effects according to the libertarian model. It is concluded that modern society can be defined as a civilization, where the factor of economic freedom has historically received

the greatest realization. Moreover, future progress is conditioned by the extent to which economic liberalism can be deepened in the future. And, accordingly, regression is determined by the extent to which economic liberalism will be limited on the course through the multitude of formally existing alternative conceptions, the essence of which is reduced to the ideas of regulation and flirting with the masses. This development dilemma is the main trend of possible scenarios.

Keywords: economics, theory, capitalism, liberalism, libertarianism, development.

Tabl.: 4. Bibl.: 15.

Moroz Oleg V. – D. Sc. (Economics), Professor, Public Relations Specialist (Vinnytsia, Ukraine)

Lohosha Roman V. – D. Sc. (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Agricultural Management and Marketing, Vinnytsia National Agrarian University (3 Soniachna Str., Vinnytsia, 21008, Ukraine)

E-mail: Lrv@vsau.vin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6462-5083>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1013277>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorid=57213193418>

Semtsov Vladimir M. – D. Sc. (Economics), Associate Professor, Professor of the Lviv University of Business and Law (99 Kulparkivska Str., Lviv, 79021, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8981-8850>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/H-4355-2017>

Krychkovskiy Vadym Yu. – Doctor of Philosophy (Agronomy), Director of the Organik-D LLC (118 Zhovtneva Str., Sutysky, Vinnytsia region, 23320, Ukraine)

E-mail: organik.d.ltd@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4415-0708>

Vakar Tetiana V. – PhD (Economics), Associate Professor of the Department of Philosophy and Social Sciences, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya (56 Pyrohova Str., Vinnytsya, 21018, Ukraine)

E-mail: tatyana_82@digmir.net

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9215-9816>

Завданням кожної науки є створення власної мови – це ілюструє важливість термінів при поясненні не дуже важливих, важливих і виключно важливих понять, які найчастіше набувають категоріального значення на рівні певних (наукових) теорій. Це важливо, бо надає можливість пояснити якісь процеси життя мовою, зрозумілою для науковців певної галузі та реципієнтів соціуму, залежних від даних процесів. У разі, коли йдеться про економіку, подібні процеси визначають по суті все істотне для пересічного економічного агента, бо, скоріше за все, Дж. М. Кейнс був правий, коли писав [1], що лише ідеї економістів по суті і правлять цим світом. Відповідно, у даному разі акцентуємо увагу на важливості понять «капіталізм», «лібералізм», «лібертаріанство», адже, на нашу думку, це яскравий приклад того, як невірне тлумачення слів може мати негатив цивілізаційного виміру. Більше того, саме ці поняття в їхньому філософському та економічному контексті пояснюють сенс, проблеми та перспективи соціуму ХХІ ст. з огляду на «останню кризу ідей» в царині економічних парадигм.

Специфікою даної статті є те, що її матеріал побудовано на історичному аналізі виникнення та видозміни суті окремих термінів, де виключно важливо навести час і джерело виникнення таких, тому детальне аналізування літератури буде здійснено за текстом. Загалом слід зазначити, що вихідними джерелами стали наукові пошуки вчених, чії дослідження стосувалися економічної історії – наприклад, Ф. Броделя [3], або ж фундаторів того, що ми сьогодні називаємо основними економічними теоріями – А. Сміта [4], Д. Рікардо [5], Ж.-Б. Сея [6], Ф. Бастія [7], Ж. Прудона [8], К. Маркса [9], В. Зомбарта [10] та ін. Інтерпретацію теорії лібертаріанства було здійснено на основі робіт [11; 12].

У рамках загальної дискусії використовувалися роботи з історії економічних вчень, таких версій, як, наприклад, [13].

Чому це важливо? Тому що в силу об'єктивних і суб'єктивних причин переважна частина агентів не розуміє сутності даних понять загалом або ж розуміє їх невірною, неповною – у кращому випадку. Звідси очікувано не усвідомлює відмінностей між ними. Це означає, що більшість агентів не розуміють джерел і логіки прогресу, а отже, не можуть зробити вірний вибір при прийнятті рішень.

Зазначене характерно для України (про що свідчать певні факти і дані, зібрані авторами статті), а також для світу загалом, де все меншим є розуміння того, завдяки яким факторам (ідеям, джерелам, науковим теоріям і реальним процесам, де такі реалізуються) виник і розвивається – в цілому успішно – сучасний постіндустріалізм. У масовій літературі це отримало різні назви, узагальненням чого, як вважаємо, може бути термін «лівий тренд розвитку західної цивілізації у ХХІ ст.», де, звісно, «західність» є не географічним, а ідеологічним поняттям. І це є проблемою. Головною – підкреслюємо – проблемою сучасності, бо у тривалому періоді це матиме закономірно негативні наслідки одночасно економічного та політичного змісту. Багатовимірний регрес у даному випадку є реалістичним сценарієм, але, на відміну від інших історичних випадків, може охопити не окремі країни чи регіони, а всю цивілізацію. Як писав свого часу А. Тойнбі [2], ніхто із сучасників не міг повірити, що Римська імперія і вся тодішня цивілізація може зникнути на користь варварства, проте це сталося. Прогрес не закономірний, його досягають важкими зусиллями згідно

з означеними цілями, тобто це, очевидно, керований процес; відповідно, регрес може мати місце в тому разі, коли критична маса агентів прийматиме невірні вибори, і це не є, на жаль, алогічним.

Звідси набуває актуальності нове завдання для економічної науки – формувати вірну ідеологію розвитку цивілізації на основі коректної інтерпретації категорій і теорій зазначеної інтелектуальної площини, що є основою для створення ефективної пропаганди на користь вірних теорій серед широких верств. Такою вірною теорією представляється лібертаріанство. У руслі зазначеного і пропонується сприймати зміст даної статті.

Мета статті – здійснити коректну інтерпретацію зазначених понять як категорій відповідних теорій з урахуванням історії їхнього виникнення, діалектики змісту та значення для соціального прогресу.

Основою дослідження стали загальнонаукові принципи та методи проведення комплексних економічних досліджень, фундаментальні положення сучасної економічної теорії – в її класичній і неокласичній інтерпретації, концептуальні засади парадигми економічного розвитку, знання, апробовані визначними фахівцями в цій галузі. У процесі дослідження, окрім низки загальнонаукових методів, використано як основні історичний (для опису ретроспективи досліджуваних процесів) та логічний (для визначення змістовної послідовності процесу) методи пізнання.

Авторська методологія передбачала розгляд загальної економічної теорії як сукупності різномірних знань через функціональну роль таких її змістовних складових, як доктрини економічного лібералізму, капіталізму та лібертаріанства, а також альтернативних концептів, на основі чого запропоновано здійснювати ідентифікації будь-яких процесів зміни ідеологій, політик, моделей розвитку, а також їх ефективності з можливістю відповідного інжинірингу.

Розпочнемо із певних відомостей, які найчастіше відомі більшості і які можна вважати апріорними, не вдаючись до дискусій і детального аналізування, у т. ч. джерел наукової інформації, через обмеження до обсягу окремої статті.

По-перше, головним є констатація належності сучасної цивілізації до ознак постіндустріального етапу суспільства споживання. У літературі представлено низку назв цього етапу, які не протирічать одне одному. Знову ж таки загально відомо, що продуктивні та споживчі можливості сучасної цивілізації є безпрецедентними історично, тобто за всю історію подібного не спостерігалось. За 6 тис. останніх років (дуже умовно) інформаційно відомої цивілізації зростання продуктивності (і споживання) можна оцінити як на порядок щонайменше (наприклад, за показниками урожайності, хоча можуть бути найрізноманітніші критерії). При цьому було створено принципово нові джерела і види благ, які кількісно в емпіричній

моделі зростання оцінити досить складно. Експоненціальне зростання відбувалося – умовно – з XVII ст. І продовжується досі, тобто приблизно останні 500 років, або менше 10% часу відомої цивілізації. Саме впродовж 10% часу суспільного розвитку сталося щось, що визначило зростання, тоді як раніше цього не було. Виникає логічне питання: чому це відбулося?

Не є новою авторська позиція стосовно того, що такий прогрес відбувся на основі реалізації моделі розвитку англосаксонського типу у XVII–XX ст., що отримало назву індустріальної революції (існують аналогічні назви, що не змінює контексту). Принциповим є твердження, що така модель ґрунтувалася на певній ідеології, яку так чи інакше визначила якась теорія, в даному разі економічна. Тому в даному випадку теорію слід сприймати не тільки і не стільки як науковий термін. І зростання відбувалося саме тому, що в процесі становлення економічних основ англосаксонської цивілізації виникла масова ідеологія, множина політичних доктрин, загалом парадигма соціуму, яка спиралася на певну наукову теорію. Підкреслюємо, що все це було новим для феодального соціуму на тому відрізку часу. Що ж це за теорія?

Відомо, що така теорія формувалася на основі політекономічної парадигми – насамперед англійської її школи за версією А. Сміта, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сея, Ф. Бастія [4–7] та ін. Загальновідомим є те, що класична (як потім її почали називати) політекономія передбачала чотири принципи, а саме: необхідність поширення в економічне життя вільної конкуренції, вільної торгівлі, вільного ціноутворення та невтручання (або мінімізацію втручання) держави в економіку. Усе це отримало назву «економічного лібералізму», і це була загальнопоширена не тільки в наукових колах назва безумовно могутньої ідеї, ідеології, теорії. І прогрес, який продовжується і сьогодні, відбувався саме завдяки ідеології економічного лібералізму. У результаті була побудована найпотужніша в історії цивілізація, яку сьогодні найчастіше називають капіталізмом – не суспільством, наприклад, економічного лібералізму, тобто всеохоплюючої економічної свободи, яка дозволила досягнути прогресу, а системою, що, очевидно з назви, спирається на фактор капіталу. Не важко переконатися, що пересічний економічний агент сьогодні може не розуміти значення терміна «економічний лібералізм», проте в переважній більшості випадків матиме власне уявлення про те, що це – суспільство капіталізму.

Як же сьогодні капіталізм сприймається в соціумі такої країни, як, наприклад, Україна? Підсумовуючи різну інформацію, можна стверджувати, що суспільне оцінювання капіталізму має серйозні проблеми.

Це твердження базується на даних опитувань, проведених авторами впродовж 2010–2020 рр. У дослідженні брали участь загалом більше 2 тис. студен-

тів I–III курсів ЗВО (залежно від програми), які надавали власне розуміння капіталізму та його оцінювання (табл. 1).

Таблиця 1

Чисельна інтерпретація респондентів та їхніх оцінок

ЗВО, кількість респондентів (загалом), ос.	Період, роки	Частка респондентів, що мали уявлення про поняття «капіталізм», %	Частка респондентів, що негативно оцінювали існуючу економічну систему, %
ВНТУ*, 1 750 (студенти економічних і технічних спеціальностей)	2010–2020	54,0	56,5
ВНАУ**, 304 (студенти економічних спеціальностей)	2011–2014	43,5	61,0

Примітки: * ВНТУ – Вінницький національний технічний університет; ** ВНАУ – Вінницький національний аграрний університет.

Джерело: авторські дослідження.

Таким чином, досліджувався окремий сегмент соціуму, який, за гіпотезою, являв собою більш освічену частину соціуму, тобто в цілому негативні показники, вірогідно, є вищими. Диференціація змісту негативних оцінок капіталізму можуть бути представлені таким чином (табл. 2).

Таблиця 2

Причини негативного оцінювання капіталізму*, %

Причини негативу	Частка у відповідях, %
Експлуатація	85,0
Бідність	81,0
Безробіття	51,0
Аморальність	49,0
Хижацьке ставлення до природи	39,0
Інше	12,0

Примітка: * – або ж існуючої економічної системи в разі відсутності знань про капіталізм; респондент міг назвати декілька позицій.

Джерело: авторські дослідження.

Отже, більша частина української молоді не знає, що таке капіталізм, при цьому оцінює його як негативне явище через експлуатацію, майнове розшарування, безробіття, споживацьку поведінку, загострення екологічних проблем, падіння моралі і т. ін. Ще раз: переважна частина соціуму, користуючись так чи інакше благами постіндустріалізму, оцінює це негативно. Негатив означає, що у своєму виборі (або, якщо точніше, множині виборів)

такі агенти будуть діяти очікувано деструктивно до даного суспільства.

І тут виникає питання: а що таке капіталізм насправді як поняття та доктринальна категорія? Ми стикаємося із випадком впливу фактора емоцій, випадків, гносеології окремих слів і термінів з відповідними лінгвістичними парадоксами.

Наприклад, К. Маркс – чи не найвідоміший критик капіталізму, чії ідеї формують сьогодні більшість ідей «лівих» – не використовував термін «капіталізм»; натомість дуже часто вживався термін «капіталістичний спосіб виробництва»; під цим явно розумілося суспільство європейського Заходу XIX ст. Як відомо, у своїй, як вважається, основній економічній роботі К. Маркс розглядав тодішнє суспільство через призму саме фактора капіталу, і робота ця отримала назву «Капітал» [9]. Приймемо за гіпотезу, що в даному разі має місце лінгвістична казуїстика, коли К. Маркс мав на увазі саме капіталізм як етап еволюції у визначеному ним варіанті німецького історизму, а саме – ланцюгу «рабовласництво – феодалізм – капіталізм – комунізм».

Проблема в тому, що термін «капіталізм» – це термін взагалі не з цієї епохи, який ніяк не може пояснити сутність індустріальної та постіндустріальної епохи.

Розглянемо історію термінів «капітал», «капіталіст» і «капіталізм» – очевидно є спорідненість їхнього контексту.

Джерелом найбільш повного аналізування походження термінів вважаємо роботи Ф. Броделя [3]. Так, відповідно, «капітал» – це термін, що виник з XII ст. (його фіксація припадає на 1211 р.) у значенні «цінності, запас товарів, маса грошей, або гроші, що приносять відсоток»; надалі використовувалося все більше для означення саме грошового капіталу. Італійською «capitale» походить, як стверджується [3], з латинського «caput», або «голова». Очевидно, вважалося, що для комерції якась маса грошей (або товарів) є головною, тобто єдиною, незамінною передумовою. Версія викликає питання, проте альтернативні нам невідомі. Термін «капітал» упродовж століть проходив певну видозміну понять, проте сьогодні маємо по суті єдине визначення, яке відповідає вищеназваному в цілому.

Із терміном «капіталіст» гносеологічних загадок менше: логічно такими вважалися люди, що володіли та – основне – маніпулювали капіталом, тобто це було їхньою професійною діяльністю (як варіант – «власники грошових багатств»). Фіксація терміна припадає, як вважається в [3], на XVII ст. Підкреслюється, що до XIX ст. капіталісти не асоціювалися, по-перше, з підприємцями, а, по-друге, вже в той час в літературі їхня діяльність оцінювалася переважно негативно, наприклад через уникнення податків, спекуляції тощо.

Натомість термін «капіталізм» мав іншу історію й активно застосовувався в середині 1850-х рр.: Ж. Прудон використовував його для означення ефектів експлуатації, коли працівники, які залучені до використання капіталів, не мають вигоди із цього [8]. Популяризація терміна «капіталізм» належить, вочевидь, В. Зомбарту [10] з 1902 р., і цьому не завадило навіть дивне асоціювання даним автором витоків капіталізму із єврейством. У подальшому термін поширився у другій половині ХХ ст. і означав вже відоме сьогодні на побутовому рівні – сучасна економічна система західного світу, де господарська діяльність і політична влада належать капіталістам-власникам великих капіталів з усіма наслідками зазначеного.

Звертаємо увагу на версію М. Вебера [14], опубліковану на початку ХХ ст., про те, що витoki капіталізму полягають в етичних особливостях протестантства; звідси капіталізм – це насамперед раціональне суспільство (і насамперед цим воно відрізнялося від феодалізму свого часу), суспільство калькулювання, тобто обчислення й аналізування витрат з метою поліпшити результативність господарської діяльності та добробуту.

Для відповідної аргументації доцільно провести певну фрагментацію еволюції цивілізації – *табл. 3, табл. 4.*

Критеріями цивілізації виступали факти більш розвинутої (усталено в достатньо тривалому періоді) економіки порівняно із сусідніми регіонами. Це означало більше виробництво матеріальних благ, більш розвинуті й ефективні грошові системи, торговельні та культурно-правові інститути, вищий рівень життя тощо.

Така періодизація загалом не суперечить переважній більшості джерел з історії економічних вчень (наприклад, [13]); у даному разі нами здійснено лише дещо інше аналітичне трактування того, що ж відбувалося.

За нашою версією періодизація передбачає якийсь домінуючий фактор, детермінуючий дану цивілізацію. Як бачимо (див. табл. 3, табл. 4), світ пройшов певну послідовність із шести етапів економічного розвитку з відповідною тривалістю та географією. Відповідно в економічній науці впродовж 6 тис. сформувалися чотири основні доктрини: ринкова; регуляторна (теорії державного регулювання); ліва; лібертаріанська (економічного лібералізму). Послідовність, на думку авторів, відбиває хронологію формування цих доктрин. Тобто спочатку виникла ідеологія та практика ринкового обміну, потім – державного регулювання, надалі – ліві та лібертаріанські (розрив у часі між двома останніми можна вважати умовним). Тобто ідея економічної свободи виникла вже тоді, коли у світі поширилися і, мабуть, дискредитували себе всі інші ідеології. Окремим питанням у зв'язку із зазначеним є логіка подібної послідовності, що є предметом окремої дискусії.

Виходячи із наведеної схеми розвитку можна стверджувати, що ідеологія тріади «капітал – капіталісти – капіталізм» – це продукт епохи меркантилізму ХІ–ХVІІ ст. (дуже приблизно), коли у світі панувала відповідна теорія меркантилізму. Принципи останньої: 1) монетарна теорія у версії золотого грошового багатства меркантилістів; 2) акцентування

Таблиця 3

Ідентифікація окремих етапів економічної еволюції цивілізації

Епохи у своєму еволюційному розвитку	Час, тривалість	Географія
VI Постіндустріалізм	Останні півстоліття	Весь світ
V Західна індустріальна цивілізація (епоха регуляцій)	30–80-ті рр. ХХ ст., близько півстоліття	Економічно розвинуті країни світу
IV Західна індустріальна цивілізація (епоха економічного лібералізму)	XVII ст. – 30-ті рр. ХХ ст., близько 300 років	Англосаксонський світ та інші економічно розвинуті європейські країни
III Цивілізаційні центри меркантилістської епохи	XII–XVII ст., близько 500 років	Європейські та азійські центри торгівлі
II Цивілізаційні центри раннього середньовіччя	VI–XI ст., близько 500 років	Європейські та азійські осередки державності
I Цивілізації Давнього світу	IV тис. до н. е. – V ст. н. е., від 4,5 тис. років	Країни Давнього Сходу та Античного світу

Джерело: авторські дослідження.

Інтелектуальна ідентифікація ідеологій в процесі економічної еволюції цивілізації

Економічні теорії – атрактори тодішнього соціуму	Альфа-теорії та їхні основні принципи	Ідеології та політичні доктрини
VI Регулятивні, ліві, інституційні, лібертаріанські теорії постіндустріалізму	Лібертаріанство	Повернення до класичного економічного лібералізму
V Західна індустріальна цивілізація (епоха регуляцій): теорії державного регулювання, ліві, інституційні та неоліберальні теорії індустріальної епохи	Складний синтез теорій державного регулювання та ліво-інституційних концепцій з неолібералізмом	Прогрес потребує регуляцій з політичним орієнтуванням на ліві пріоритети та використання при цьому потенціалу ринку, підприємництва та конкуренції
IV Класична та маржинальна політ-економія ранньої та неокласичної індустріальної епохи	Теорія економічного лібералізму	Прогрес може бути забезпечений за умов економічної свободи та реалізації потенціалу підприємництва, законів ринку й обігу капіталу
III Теорія меркантилізму	Золотогрошова теорія багатства за умови державного протекціонізму	Добробут є наслідком ефективної монетарної політики, загальної комерціалізації господарського життя за масштабної участі державних структур
II Канонічні економічні доктрини	Теологічна версія моральної економіки	Відповідність економічного життя теологічній моралі
I Перші концепції ринкового обміну та державної ідентифікації цивілізації	Перші версії теорій ринкового обміну та державного регулювання	Цивілізація асоційована із державністю як провідним фактором прогресу

Джерело: авторські дослідження.

ключової ролі торгівлі як джерела багатства, причому за умови активного торговельного балансу; 3) диктат торговельного капіталу в усіх сферах господарського життя; 4) і те, що все це реалізується за політики державного протекціонізму. Іншими словами, того часу вважалося, що багатством (індивідуальним і суспільним) є гроші (золото, коштовності і т. ін.); таке багатство створюється переважно в процесі торгівлі за національного обліку активного торговельного балансу (вивозити більше товарів на чужі ринки, продавати за максимізованій ціни та забезпечувати зворотний рух золота); досягти передумов формування такого багатства можливо за підтримки держави та регуляцій будь-чого економічного (саме меркантилізм створив макроекономіку). Саме на цій основі формується і те, що сьогодні може бути означено як теорія капіталу, за якою роль грошових активів як капіталів в економічній діяльності підприємницького (як сьогодні ми б це відзначили) типу є визначальним чинником.

Таким чином, номінація постіндустріальної системи терміном «капіталізм» просто невірна, адже це епоха, альфа-теорії якої панували щонайменше 500 років тому.

Чи капіталізм (тобто, за нашим визначенням, економічна система, що забезпечує реалізацію теорії капіталу), як ми вже з'ясували, меркантилістський

термін – не пов'язаний із економічним лібералізмом? Безумовно, пов'язаний. Фактор капіталу в ринковій економіці суспільства економічного лібералізму отримав найбільш можливої реалізації – кількісної та якісної. Підкреслюємо: так само, як і множини інших факторів прогресу – підприємницької активності, енергії, людського капіталу, техніко-технологічної модернізації тощо. Ще раз: *роль і потенціал капіталу як економічного чинника зростання набули максимізації за умов економічного лібералізму епохи індустріалізації, а не навпаки*. Головним, єдиним, найважливішим стала присутність економічної свободи, і так само як відсутність останньої стане причиною зникнення ефектів модернізації зазначених вище факторів.

Питання динаміки економічних ідеологій є більш масштабним, аніж традиційно вважається. Узагальнюючи: світогляд, вибір, модель прийняття рішень, а звідси і доля цивілізації сфокусовані на рівні пересічного економічного агента сьогодні, при цьому водночас є продуктом складної комбінаторики ідеологій, що сформувалися в процесі еволюції цивілізації. І це може бути представлено у вигляді досить чіткої схеми – ретроспективної та логічної.

Як було вже зазначено, кожна з доктрин передбачає домінуючу роль якогось одного фактора, що визначає як економіку, так і економічну філософію цивілізації загалом. Така диференціація, що головне,

здійснювалася на основі динаміки ідеологій економічного середовища. Термін «ідеологія» використано для охоплення насамперед пануючих настроїв соціуму на те, що дозволяє в принципі досягнути стабільності, добробуту, зростання, вирішення економічних проблем. З точки зору сучасної економічної науки можна достатньо чітко визначити зміст наявних у відповідних етапах теорій, як це відображено в табл. 4.

Окремо слід зазначити виключно цікавий і важливий ефект соціальної динаміки, який полягав у констатації присутності на якихось етапах еволюції цивілізації множини ідеологій і теорій, часто альтернативних, що особливо помітно з часів індустріалізму. Постіндустріалізм породив мультикультурність і в даному випадку (див. табл. 4). Ефект проявляється в наявності не тільки різних наукових течій, але й ідеологій, що поділяються різними групами агентів. За економічної інтерпретації теорії катастроф [15], одночасна наявність у соціумі альтернативних ідеологій і теорій дозволяє розглядати такі як атрактори – тобто потенційні джерела можливого розвитку в разі активної динаміки можливих змін. Тобто, за класичної моделі катастроф, у момент біфуркації (переломний момент кризи в суспільстві) панівною стає якась теорія-атрактор, визначаючи майбутнє, нову модель розвитку, тоді як інші відкидаються, втрачають привабливість на даний момент. Нами це було означено як альфа-теорії.

У різні періоди еволюції альфа-теоріями ставали різні концепти. На якомусь етапі ідея державності, очевидно, була прогресивною, так само, як моральність економіки на релігійних засадах. У XVII ст. таким прикладом стала теорія економічного лібералізму. І термін «лібералізм» було використано як означення факту прийняття суспільством нової ідеї за наявності традиційної, консервативної – на той час теорії меркантилізму. У подальшому, до XX ст., економічний лібералізм сприймався вже як консервативна цінність. Так само інші ідеології – з 30-х рр. XX ст. – наприклад державного регулювання в кейнсіанській інтерпретації, сприймали та називали (фіксували) його як нову та ліберальну цінність у часовому вимірі.

Подібна гра слів щодо «ліберальності», згідно з літературними джерелами, відбувалася постійно принаймні останні 500 років. Отже, ліберальність у тому значенні, що склалося у XX ст., це щось нове порівняно з поширеною на даний час ідеологією, і не більше. Наприклад, те, що ринок вже не є саморегулювальною інстанцією (за версією кейнсіанства [1]), а потребує контролю; що державний вплив на економіку виправданий і, більше того, потрібний (теорії неолибералізму та група теорій державного регулювання) і т. ін. Так само до групи лібералів потрапили групи лівих теорій – марксизм, неомарксизм, маоїзм і багато інших. Або ж до інших версій нового тлумачення

традиційних термінів та суті процесів – інституціоналізму, нео-, постінституціоналізму та ін.

Тому сьогодні термін «лібералізм» дискредитовано з точки зору того, що під цим розуміли у XIX ст. Ф. Бастія [7] та ін. Отже, маємо історичний факт того, що термін «лібералізм», який у XVII ст. асоціювався із економічною та політичною свободою, за яку боролися мільйони, змінився на антипод економічному лібералізму у XX ст., що стало лінгвістичною загадкою соціуму. Невже теоретикам важко було винайти інший термін?

Чи стало це проблемою цивілізаційного рівня? Мабуть, ні, проте виникло питання: як все ж таки означити дійсно за суттю ідеологію та теорію індустріальної та постіндустріальної цивілізації. Варіант «неолибералізму» все ж таки прийшлося відкинути, адже це передбачало визнання необхідності регуляцій, що прямо суперечило ідеї економічного лібералізму XVII ст.

Запропонований термін «лібертаріанство», що виник наприкінці XX – на початку XXI ст., вважається безальтернативним. До наукових праць у цьому контексті слід віднести, як уже було зазначено, роботи Р. Мюррея [11], С. Башлакова, В. Золоторьова, В. Хохлова [12] та ін. Лібертаріанство не є принципово новою ідеєю – це за своєю суттю ідеологічний контекст економічного лібералізму. Звідси завдання сучасної економічної науки – максимально донести, довести, аргументувати соціуму, що жодні інші ідеології та теорії не можуть забезпечити прогрес. Відсутність останнього торкнеться всіх, тому пропаганда лібертаріанства є водночас і політичним завданням.

ВИСНОВКИ

Називати сучасне суспільство капіталізмом не вірно. Формально (науково) капіталізм – це суспільство пізнього меркантилізму XV–XVII ст. Використовувати термін «капіталізм» щодо пояснення сутності індустріальної та постіндустріальної цивілізації можливо, лише постійно підкреслюючи, що сам по собі термін не містить ключової ознаки такого суспільства, а розкриває якийсь аспект, пов'язаний із процесами капіталізації та ролі капіталу, що є важливим, проте не головним. Очевидно, економічна наука радше повинна сформулювати новий термін, ніж витратити зусилля на те, щоб постійно пояснювати, що в цій назві розумілося зовсім інше. І наше завдання – постійно поширювати термін «лібертаріанство», який є максимально повним щодо змісту теперішнього соціуму.

За всім вищевказаним сучасне суспільство може бути визначено як цивілізація, де фактор економічної свободи отримав історично найбільшої реалізації. Більше того, майбутній прогрес обумовлений тим, наскільки економічний лібералізм у подальшому може бути поглиблений. І, відповідно, регрес зумовлений тим, наскільки вдасться обмежити економічний лібералізм через безліч формально існуючих

альтернативних концептів, сутність яких зводиться до ідей регулятивності та загравання з масами. Подібна дилема розвитку є головним трендом можливих сценаріїв.

Історично-гносеологічна прикریсть, коли економічна цивілізація, яка досягла нечуваного прогресу завдяки фактору економічної свободи, отримала назву капіталізму, давала та продовжує давати істотний негативний ефект, досить відчутний емпірично і якісно. Це відбувається тому, що в соціумі все, що пов'язано із капіталом, має традиційну, тисячолітню негативну оцінку, породжуючи масову опортунізм і пролетаризацію. Натомість ідея економічної свободи, як ми стверджуємо, ніколи не мала і не матиме масового осуду, адже переважна більшість нормальних економічних агентів завжди прагнуть до свободи.

Зазначена гра термінів призвела, мабуть, до того, що в сучасному суспільстві такі негативи, як майнове розшарування, експлуатація, бідність (злидні), інфляція, безробіття, невпевненість у завтрашньому дні, некоректна роль грошей тощо асоціюються з капіталізмом і, природно, засуджується як недосконалість економічної системи. Завданням економістів є доводити повсякденно, що все це:

- ✦ по-перше, є історичним продуктом цивілізації та існувало завжди, а ніяк не тільки при капіталізмі (можна стверджувати протилежне: негатив всіх цих явищ зменшився саме за індустріалізму і тим більше за постіндустріалізму);
- ✦ по-друге, є незрівнянно меншим порівняно із благами, що приніс постіндустріалізм і ідеї лібертаріанства;
- ✦ по-третє, вирішується інженерним управлінням у межах лібертаріанської моделі розвитку (і в цьому завдання справжньої економічної науки);
- ✦ по-четверте, що у світі відсутні альтернативні ідеї та концепти, що можуть забезпечити прогрес. У соціумі має превалювати величезний оптимізм щодо того, що цивілізація все ж таки обрала вірний шлях розвитку в цілому.

У методологічному контексті важливим уявляється констатація ефектів еkleктичної присутності в будь-якому соціумі різних ідеологій і відповідних теорій (або навпаки – теорій і ідеологій). Складна комбінаторика думок, ідей, суспільних настроїв, ідеологій, теорій врешті-решт – усе це відіграє роль атракторів у моделях катастрофічного розвитку. В якийсь момент часу якась зі складових такої множини починає виконувати роль альфа-теорії, що починає панувати в суспільному середовищі, в усіх аспектах суспільного життя. Панування нових теорій (зміна економічної динаміки загалом) відбувається під впливом певних точок біфуркації. ■

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Keynes J. M. *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2009. 542 p.
2. Тойнбі А. Дж. *Дослідження історії*. Київ : Основи, 1995. 401 с.
3. Бродель Ф. *Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст.* / пер.з фр. Г. Філіпчук. Київ : Основи, 1997. 585 с.
4. Сміт А. *Добробут націй*. Дослідження про природу та причини добробуту націй. Київ : Port-Royal, 2001. 594 с.
5. Ricardo D. *On the principles of political economy and taxation*. MJP Publishers, 2019. 286 p.
6. Say J.-B. *A Treatise on Political Economy*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2013. 492 p.
7. Bastiat F. *The Law*. Martino Fine Books, 2011. 78 p.
8. Proudhon P. J. *What Is Property?: Or, an Inquiry Into the Principle of Right and of Government*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2018. 135 p.
9. Marx K. *Capital: A Critique of Political Economy*. Benediction Classics, 2019. 594 p.
10. Sombart W. *Why is there no Socialism in the United States?* Palgrave Macmillan, 1976. 230 p.
11. Мюрей Р. *До нової свободи*. Лібертаріанський маніфест / пер. з англ. Олександр Гросман; ред. Володимир Золотарьов. Київ : Інститут вільної економіки ; Wellbooks, 2023. 420 с.
12. Башлаков С., Золотарьов В., Хохлов В. *Лібертаріанська перспектива*. Від посткомунізму до вільного суспільства. Київ : Ніка-Центр, 2019. 335 с.
13. *Історія економічних вчень* : підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко. А. М. Поручник та ін. Київ : КНЕУ, 2001. 564 с.
14. Вебер М. *Протестантська етика і дух капіталізму*. Київ : Основи, 1994. 269 с.
15. Мороз О. О. *Інституціональна система аграрної економіки України* : монографія. Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. 438 с.

REFERENCES

- Bashlakov, S., Zolotoryov, V., and Khokhlov, V. *Libertarianska perspektyva. Vid postkomunizmu do vilnoho suspilstva* [A Libertarian Perspective. From Post-communism to a Free Society]. Kyiv: Nika-Tsentr, 2019.
- Bastiat, F. *The Law*. Martino Fine Books, 2011.
- Brodell, F. *Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, XV-XVIII st.* [Material Civilization, Economy and Capitalism, XV-XVIII Centuries]. Kyiv: Osnovy, 1997.
- Keynes, J. M. *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2009.
- Korniichuk, L. Ya. et al. *Istoriia ekonomichnykh vchen* [History of Economic Thought]. Kyiv: KNEU, 2001.
- Marx, K. *Capital: A Critique of Political Economy*. Benediction Classics, 2019.
- Miurei, R. *Do novoi svobody. Libertarianskyi manifest* [To New Freedom. The Libertarian Manifesto]. Kyiv: Institut vilnoi ekonomiky ; Wellbooks, 2023.
- Moroz, O. O. *Instytutsionalna sistema ahrarnoi ekonomiky Ukrainy* [Institutional System of Agrarian Economy of Ukraine]. Vinnytsia: UNIVERSUM-Vinnytsia, 2006.

- Proudhon, P. J. *What Is Property?: Or, an Inquiry Into the Principle of Right and of Government*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2018.
- Ricardo, D. *On the principles of political economy and taxation*. MJP Publishers, 2019.
- Say, J.-B. *A Treatise on Political Economy*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2013.
- Smit, A. *Dobrobut natsii. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychny dobrobutu natsii* [The Welfare of Nations. An Inquiry into the Nature and Causes of the Welfare of Nations]. Kyiv: Port-Royal, 2001.
- Sombart, W. *Why is there no Socialism in the United States?* Palgrave Macmillan, 1976.
- Toinbi, A. Dzh. *Doslidzhennia istorii* [Study of History]. Kyiv: Osnovy, 1995.
- Veber, M. *Protestantska etyka i dukh kapitalizmu* [Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism]. Kyiv: Osnovy, 1994.